

ПРОГНОЗЕ РАЗВОЈА СЕОСКОГ ТУРИЗМА У ОПШТИНАМА КОСЈЕРИЋ И ГОРЊИ МИЛАНОВАЦ

Сања Павловић¹*, Тијана Ђорђевић*

*Географски факултет – Универзитет у Београду

примљен 23 јануара 2012, рецензиран 19 новембра 2012; прихваћен 05 априла 2013

Апстракт: Циљ истраживања је идентификовање, вредновање и предвиђање деловања фактора осцилације сеоског туризма у општинама Косјерић и Горњи Милановац. У раду су као методе коришћена: коњукурна истраживања, компаративна анализа и SWOT анализа. Резултати истраживања показују да се могу издвојити различите фазе у развоју сеоског туризма у наведеним општинама, са различитим интензитетом активности, да је приход од сеоског туризма већи у општини Горњи Милановац, да се туристичке организације обе општине ангажују у промоцији сеоског туризма и да се последњих година интензивирају стратешке делатности и потенцица на одрживости овог типа туризма. На прогнозе даљег развоја утичу како политички, економски и демографски фактори, тако и ентузијазам свих ангажованих у овој делатности.

Кључне речи: сеоски туризам, прогнозе, општина Косјерић, општина Горњи Милановац

Увод

Академски интерес за сеоски туризам почиње педесетих година XX века, а најважније теме шездесетих и седамдесетих година XX века су се односиле на економске користи које је рурални туризам условљавао. Студије урађене осамдесетих и деведесетих година XX века бавиле су се економским и социјалним утицајима сеоског туризма на локалне заједнице, значајем планирања и маркетинга (Oppermann, 1996). У истраживањима сеоског туризма пажња је посвећена искуствима туриста, квалитету дестинације и њеном изгледу (Clarke & Denman, 2001). Један од радова који дају компаративан приказ сеоског туризма у одређеним просторима написали су аутори Cawley, Marsat, Gillmor (2007). Овај рад представља резултате институционалног анкетног истраживања, са посебним референцама на западној регији Ирске и Авињон региона Француске. Констатовано је да постоји већа разноврсност суб-регионалних и локалних структура у Авињону, али је туризам боље организован у западном

---

¹ * sanjac@gef.bg.ac.rs

региону Ирске и да националне институције држе контролу над одлукама које се односе на туристичке политике, у мањој мери у Француској него у Ирској.

Седамдесете године XX века могу се сматрати почецима развоја сеоског туризма у Србији, а пионирима села Девићи, Сеча Река, Сирогојно. Србија поседује разноврсну атракцијску структуру, али њу не прати адекватан профил туристичких производа. Уситњени и дисперзни сељачки поседи, окренутост другим облицима туризма и недовољно развијена свест о вредности животне средине, само су неки од фактора који су утицали на слаб развој сеоског туризма (Тодоровић & Бјељац, 2007).

Насеље Сеча Река у општини Косјерић једно је од оних која имају најдужу традицију бављења сеоским туризмом – од 80-тих година XX века. На другој страни су сеоска насеља у општини Горњи Милановац са кратком традицијом у сеоском туризму, који се интензивно развија од почетка овог века. Комплексно сагледавање и компаративан приказ овог облика туризма у општинама Косјерић и Горњи Милановац указује на сличности и разлике, предности и недостатке, као и могућности и прогнозе даљег развоја.

Методe истраживања

У раду је примењена метода коњукурних истраживања (Черовић, 2004), заснована на смеру и интензитету колебања сеоског туризма у општинама Косјерић и Горњи Милановац у одређеном временском периоду (од осамдесетих година XX века до 2010. године). Истраживање је оријентисано на прогнозу фактора који утичу на колебање сеоског туризма. Прогнозе су засноване на развоју коњукурних кретања сеоског туризма у претходним годинама, статистичким подацима о броју туриста и ноћења, домаћинства и лежаја, као и мишљењима стручњака.

За прогнозу се користе три модела: економетријски модели, економски индикатори и тестови коњукуре. Економетријски модели заснивају се на познавању економских индикатора. Индикатори коњукуре су временске серије које одражавају флукуације туризма. Коњукурни тест је испитивање привредне активности и добијање информација помоћу упитника². Циљ коњукурних истраживања је идентификовање,

---

² Информације помоћу упитника добијене су од Златане Петровић, прве директорке Туристичке организације Горњи Милановац, чији је ресор сеоски туризам, Снежане

вредновање и предвиђање деловања фактора осцилације туризма. Утврдиће се да ли су осцилације секуларног (дугорочног), цикличног (средњорочног), сезонског (краткорочног) или спорадичног (неправилног) карактера (Grbac & Meler, 2007). Коњуктурна истраживања могу бити квантитативна и квалитативна. У коришћењу квантитативних метода, прогностичарима су неопходна нумеричка мерења уз претпоставку да ће неки од елемената из прошлости бити образац за будућност. Квалитативне методе уважавају мишљења експерата, а не нумеричке податке из прошлости (Makridakis, Wheelwright & Hyndman, 1998). Компаративна анализа, као објективистичко-квантитативно истраживање, указује на сличности и разлике у сеоском туризму општина Косјерић и Горњи Милановац, а SWOT анализа ће показати снаге, слабости, могућности и претње које се односе на сеоски туризам у наведеним срединама.

Фазе и фактори развоја сеоског туризма

Фазе у развоју сеоског туризма у општинама Косјерић и Горњи Милановац издвојене су да би се указало на цикличне или коњуктурне осцилације, које су последица неуједначене динамике и обима понуде и тражње. Сваки привредни циклус, а самим тим и туристички, почиње фазом привредног „оживљавања” и завршава се фазом „депресије”. Између ове две фазе су фазе „полета” и „кризе” (Bakić, 2010).

Значајнији развој туризма у селима општине Косјерић везује се за почетак 80-тих година XX века, тачније за 1982. годину када је основан Туристички савез општине Косјерић, а неколико домаћинстава из Сече Реке, Варде, Радановаца, Маковишта и Мионице почело је да прима туристе. Развој сеоског туризма иницирала је изградња меморијалног комплекса „Жикица Јовановић – Шпанац” у Радановцима (1980), изградња инфраструктурних објеката (асфалтирани сеоски путеви, уведена електрична енергија у сва села, урађена водоводна мрежа, телефонске линије). Заслужни за развој сеоског туризма су у то време председник Општине Славољуб Косорић, дописник „Вести” из Ужица Танасије Пауновић и директор експозитуре „Инвест банке” у Косјерићу, Радомир Ђокић, који је одобрио кредите за опремање кућа (изградња купатила, куповина функционалног намештаја, електричних уређаја) (информације добијене у Туристичкој организацији општине Косјерић). На развој сеоског туризма утицали су добар животни стандард становништва, велика тражња, а мали капацитети у сеоском туризму који су понуђени на тржишту, док су осцилације у туризму почеле

Јоксимовић, директорке Туристичке организације Косјерић и њене сараднице Љиљане Ковачевић.

са падом стандарда становништва (90-их година прошлог века) (Илић, 2007).

Политичко-економска кретања у последњој деценији XX века довела су до смањења броја туриста и њихових ноћења. На пад промета у сеоском туризму општине Косјерић током 90-их година прошлог века утицали су проблеми са водоснабдевањем у селу Варда, неповољне временске прилике у појединим годинама (већи број кишних дана у јулу), неадекватна туристичка пропаганда, пад интересовања сеоских домаћинстава за туристичком делатношћу и др. Значајнији помаци забележени су у периоду 2007–2010. година и манифестују се повећањем капацитета постојећих туристичких домаћинстава и категоризацијом нових. Тренд повећања гостију у периоду 2008–2010. година може се објаснити развојем маркетинга, едукацијом сеоских домаћина и подршком у виду повољних кредитних средстава намењеним туристичким домаћинствима из фонда за развој Републике Србије, уз помоћ општине и Туристичке организације општине Косјерић (www.kosjeric.rs/ dokumenta /pdf /ler/plan_lokalnog_ekonomskog_razvoja.pdf).

Туристичка организација општине Косјерић потписала је Уговор о пословно-техничкој сарадњи са сеоским домаћинствима 1980/81. године, касније и побољшала промотивне активности, као што су чешћи наступи у медијима и учешће на сајмовима туризма (Јовичић & Илић, 2010).

Табела 1. Туристички промет у сеоским насељима општине Косјерић (1982-2010)

година	број туриста	број ноћења	просечна дужина боравка	година	број туриста	број ноћења	просечна дужина боравка
1982.	130	1111	8,5	1997.	57	383	6,7
1983.	251	2423	9,7	1998.	72	551	7,6
1984.	328	3036	9,3	1999.	35	241	6,9
1985.	332	3036	9,1	2000.	85	450	5,3
1986.	297	2824	9,5	2001.	88	579	6,6
1987.	295	2599	8,8	2002.	39	273	7,0
1988.	323	2620	8,1	2003.	79	568	7,2
1989.	534	3718	7,0	2004.	104	468	4,5
1990.	507	4034	8,0	2005.	76	487	6,4
1991.	401	3538	8,8	2006.	103	551	5,3
1992.	860	6979	8,1	2007.	208	749	3,6
1993.	715	4429	6,2	2008.	137	790	5,8
1994.	305	2243	7,3	2009.	249	1247	5,0
1995.	278	1970	7,1	2010.	314	1059	3,4
1996.	68	394	6,0	укупно	7270	51667	7,1

Извор података: Туристичка организација Косјерића (2011)

Туристички промет у селима општине Косјерић развијао се под различитим условима и испољавао различите тенденције. Од 1983. године, када је промет удвостручен у односу на 1982., до 1992. године када је остварен највећи промет туриста, запажа се да је туризам у селима општине Косјерић имао значајне осцилације. Највећи промет туриста 1992. године последица је великог диспаритета динара и немачке марке, јер су цене у DM биле ниске и привлачне за оне који су примања остваривали у овој валути. Од 1992. године доминира стагнирање и опадање промета, као последица низа фактора. Економско-политичка ситуација највише је утицала на број туриста. Домаћин није могао да покрије трошкове, због ниских цена пансиона, једино продајом вишка својих производа очекивао је зараду.

Туристичка организација општине Косјерић је почетком 1994. године потписала Уговор о сарадњи са ЈП „Србијашуме” – огранак за туризам и лов. „Шуметурс” је преузео обавезу да пласира капацитете и доводи туристе, као и да помаже у развоју сеоског туризма. Неки домаћини нису били задовољни понуђеном ценом и хтели су уговоре који им обезбеђују приходе и када нема туриста. За исту услугу гости нису плаћали исту цену. Гости који су долазили преко агенције плаћали су већу цену бар за 15% у односу на госте који су директно, путем препорука, познанства, долазили у сеоске куће, па су следећи пут то и они исто радили и своје пријатеље директно слали код домаћина. Уговор са ЈП „Србијашуме” раскинут је почетком 2004. године. Још један фактор који је утицао на стагнацију сеоског туризма у Србији, па и у општини Косјерић, је тај што је од 1994. до 1996. године Туристичка организација Србије врло слабо радила. Са њеним активнијим радом почео је и сеоски туризам да се развија и шири мрежа домаћинстава ангажованих у туризму (информације добијене у ТО Косјерић).

Насеље Сеча Река има предност у развоју сеоског туризма због близине и добре повезаности са општинским центром – Косјерићем и цркве брвнаре, препознатљиве у туристичкој понуди општине. Варда, са надморском висином од 900 m, погодује боравку у пределима очуване животне средине. Насеље Маковиште има добро водоснабдевање, воденице и Таорско врело, јединствен извор планинске воде у западној Србији. Решено водоснабдевање, приступачност и сеоске славе могу се истаћи у туристичкој понуди села Мионица (Станковић & Ћирковић, 2004).

Од 1997. до 2003. године нису систематизовани подаци за број ноћења у појединим сеоским насељима општине Косјерић, већ постоје само укупни

бројеви ноћења на нивоу општине. Насеље Сеча Река је дуги низ година имало најбољи туристички промет у сеоском туризму општине Косјерић. Сеоска насеља Росићи, Дреновци и Брајковићи су само осамдесетих година пружала услуге у туризму, а од деведесетих година XX века и почетка XXI века у туристичкој понуди добијају на значају домаћинства у селима Косјерић, Мушићи, Стојићи, Мионица, Маковиште. Просечна дужина боравка је мања него осамдесетих и деведесетих година XX века, али је већа од укупне просечне дужине боравка на нивоу Србије (3,2). Дужина боравка од 4 или више дана указује на боравишни туризам, док на нивоу Србије дужина боравка указује на туристичка кретања са кратким временом задржавања.

Табела 2. Број ноћења у појединим селима општине Косјерић (1983-1996) и (2004-2010)

година	сеоско насеље										
	Сеча Река	Варда	Скакавци	Росићи	Дреновци	Мионица	Брајковићи	Радановци	Маковиште	Доњи Таор	укупно
1983.	1045	575	401	135	131	-	116	20	-	-	2423
1984.	1653	440	481	-	-	-	-	462	-	-	3036
1985.	1749	135	392	66	108	-	-	586	-	-	3036
1986.	1757	65	532	-	43	-	-	427	-	-	2824
1987.	2100	-	395	-	-	-	-	104	-	-	2599
1988.	1892	-	602	-	-	-	-	126	-	-	2620
1989.	2309	-	1286	-	-	-	-	123	-	-	3718
1990.	2408	-	667	-	-	959	-	-	-	-	4034
1991.	2099	121	421	-	-	897	-	-	-	-	3538
1992.	4366	816	424	-	-	1373	-	-	-	-	6979
1993.	2670	656	-	-	-	1103	-	-	151	-	4429
1994.	1523	187	-	-	-	523	-	-	10	-	2243
1995.	1413	8	-	-	-	441	-	-	66	42	1970
1996.	366	-	-	-	-	-	-	-	14	14	394
				Косјерић	Мушићи		Стојићи				
2004.	66	-	59	10	-	321	-	-	12	-	468
2005.	21	-	67	-	-	342	-	-	57	-	487
2006.	32	49	112	-	-	302	35	-	21	-	551
2007.	8	24	231	-	-	390	67	-	29	-	749
2008.	8	-	405	-	28	297	40	-	12	-	790
2009.	52	-	541	-	21	589	20	-	24	-	1247
2010.	38	-	16	-	147	843	10	-	5	-	1059

Извор података: Туристичка организација Косјерић (2011)

Генерално посматрано, као фазе у развоју сеоског туризма у општини Косјерић, могу се издвојити златне 1980-те године, варирање броја туриста 90-их година XX века, да би последњих година дошло до поновне експанзија сеоског туризма у смислу повећања броја лежаја и домаћинстава која желе да се њиме баве. Број лежаја је износио 80-120 од средине 80-тих година XX века до 1999. године, да би од тада до 2004. године били знатно смањени капацитети на 50-так лежаја у сеоском туризму. Године 2010. у селима општине Косјерић било је 180 лежаја, највише у селима у подножју Дивчибара – 150 (Стојићи, Скакавци, Мионица, Росићи, Мушићи, Субјел) (Туристичка организација Косјерић, 2011).

Сеоски туризам у општини Горњи Милановац најпре је почео да се развија у Коштунићима и Руднику. Централни географски положај Рудничко-таковског краја, као и развој насеља дају овом простору повољан саобраћајни положај. Саобраћајна комуникација важна је за све сегменте живота и директно утиче на савремени туристички развој (Тодоровић, 2007).

Табела 3. Број туриста и ноћења у селима општине Горњи Милановац (2009–2011)

месец	година					
	2009.		2010.		2011.	
	туристи	ноћења	туристи	ноћења	туристи	ноћења
јануар	165	566	215	517	368	1.042
фебруар	158	500	125	365	136	376
март	152	467	70	215	150	420
април	171	541	209	640	268	647
мај	254	758	254	766	271	795
јун	150	457	275	730	419	946
јул	393	2.479	391	1.970	566	1.050
август	428	3.061	381	1.552	673	2.057
септембар	408	1.785	255	895	258	837
октобар	605	1.690	257	765	194	588
новембар	542	1.333	440	905	113	272
децембар	401	1.410	624	1.319	-	-
укупно	3.825	15.047	3.496	10.647	3.516	9.035

Извор података: Туристичка организација општине Горњи Милановац (2011)

Године 2008. регистровано је 3.369 туриста који су остварили 14.434 ноћења. Највећи број гостију у периоду 2009–2011. година забележен је у летњим месецима (јул, август), затим у јесењим и зимским месецима (октобар, новембар, децембар). Највећи број ноћења у периоду 2009–2011. година евидентиран је у јулу и августу, затим у септембру и октобру. Већи број туриста и ноћења у другој половини посматраних година може се објаснити повољнијим климатским условима за боравак у сеоским срединама. У марту је евидентиран најмањи број туриста и њихових

ноћења. Године 2010. посебно су евидентирани домаћи и страни туристи. Исте године страни туристи су остварили 470 долазака и 1.838 ноћења. Следеће, 2011. године забележено је 677 страних туриста и 1798 њихових ноћења (подаци добијени у ТО Горњи Милановац).

У зависности од просторне дистрибуције домаћинства у сеоском туризму и смештајних капацитета, издвајају се три групе дестинација у општини Горњи Милановац:

- прву групу чине насеља Рудник и Коштунићи са раније препознатљивом туристичком понудом;
- другу групу чине села са етно насељима (Галетово сокаче у Брђанима и Рајски конаци у Леушићима) или насеља у којима домаћинства располажу са више од 25 лежајева (Трудељ, Брусница, Клатичево, Велереч, Мајдан, Враћевшница);
- трећу групу чини највећи број насеља, у којима има мање од 25 лежаја (Гојна Гора, Прањани, Луњевица, Семедраж, Богданица, Савинац, Грабовица, Угриновци, Бело Поље, Јабланица, Горњи Бранетићи, Љеваја, Каменица, Неваде, Ручићи) (Ševarlić & Petrović, 2010).

Демографске одлике сеоских насеља у којима има домаћинства ангажованих у туризму могу бити значајан показатељ у прогнози будућег стања туризма. Рудник је данас насеље са значајно израженом урбаном физиономијом и делом градским функцијама, у коме уједно постоје и добри услови за развој сеоског туризма. Када су у питању појединачна сеоска насеља у општини Горњи Милановац у међупописном периоду 1961–2002. године најзначајнији апсолутни пораст броја домаћинства присутан је код насеља Рудник (+77). Од 62 сеоска насеља само је код Враћевшнице констатован раст популације за 15 становника или за 11,36%. По броју становника током целог посматраног периода Прањани су, од свих сеоских насеља, највеће, а Каменица најмање (Милинчић, 2004)³.

У развоју сеоског туризма у насељу Рудник долази до изражаја људски фактор и добро опремљена домаћинства, надморска висина од 500 до 800 m и климатске карактеристике предела. Прва етапа развоја сеоског туризма у општини Горњи Милановац почела је изградњом викендица и кућа за

---

³ Према подацима Пописа становништва, домаћинства и станова у Републици Србији 2011. године, у Прањанима живи 1.519, у Каменици 40 становника.

одмор на Руднику, због чега ово насеље има највећи број домаћинстава и лежаја (Ševarlić & Petrović, 2010).

Друга етапа развоја сеоског туризма у општини Горњи Милановац започела је 1997. године реализацијом пројекта „Интегрални рурални развој региона Сувобор”. Интензиван привредни развој Коштунића, са циљем да се кроз концепт интегралног развоја користе природни ресурси и врати становништво из града, био је заснован на садржајима као што су Етно кућа, дом „Анђелија Мишић” и етно музеј Продановића магаза. По општинској статистици 2002. године у Коштунићима је било категорисано 10 сеоских домаћинстава са 40 лежаја. Циљ је био да Коштунићи постану посебна туристичка еко-етно дестинација, а након десет година не само да нису реализовани пројектовани садржаји, већ су и изграђени изгубили првобитну функцију, због „нерегулисаних имовинско-правних односа” (Čulić, 2002).

Табела 4. Капацитети у сеоском туризму општине Горњи Милановац (почетак 2010. године)

насеље	број дома- ћинстава	број соба	број лежајева	насеље	број дома- ћинстава	број соба	број лежајева
Рудник	22	64	136	Грабовица	1	3	8
Коштунићи	12	29	55	Угриновци	1	3	6
Трудељ	4	23	45	Бело Поље	2	7	17
Брусница	2	17	34	Брђани	1	11	25
Гојна Гора	2	10	21	Враћевшница	3	12	26
Прањани	2	3	6	Мајдан	3	12	25
Клатичево	3	13	30	Јабланица	1	3	8
Луњевица	2	4	7	Г. Бранетићи	1	3	8
Семедраж	2	6	14	Љеваја	3	6	11
Леушићи	2	17	33	Каменица	1	3	5
Богданица	1	2	4	Неваде	1	1	2
Савинац	2	6	11	Ручићи	1	1	2
Велереч	5	14	29	укупно	80	275	572

Извор података: Ševarlić & Petrović, 2010.

Трећа етапа у развоју сеоског туризма започела је оснивањем Туристичке организације Горњи Милановац 2000. године и њеним активностима у едукацији и организовању домаћинстава. Различити интензитет активности у овој етапи указује на две подетапе: прва – од 2002. до 2006. године када је број домаћинстава ангажованих у сеоском туризму износио 28 и друга – од 2007. до 2009. године када је ових домаћинстава било 52 (Ševarlić & Petrović, 2010).

Од укупно 62 сеоска насеља у општини Горњи Милановац, у 26 су категорисана домаћинства која се баве сеоским туризмом. Године 2002.

регистровано је 19 домаћинстава, 2003. год. 20, 2004. год. 25, 2005. год. 28, 2006. год. 35, 2007. год. 55, 2008, год. 73, 2009. год. 88, 2010. год. 91 домаћинство, а 2011. године ниједно домаћинство се није прикључило развоју сеоског туризма. Са евиденције је обрисано 7 и тренутно има 84 категорисана домаћинства са укупно 606 лежаја (подаци Туристичке организације Горњи Милановац).

Приказ економских показатеља развоја

У овом делу рада анализирани су економски показатељи на основу одговора из упитника на питања о туризму као основној или допунској делатности, активирању старих заната и домаће радности као додатног извора прихода, задовољењу егзистенцијалних потреба бављењем туризмом, постојањем едукације у туризму. У економске индикаторе убрајају се доходак, запосленост, кредитна политика (стимуланси за бављење туризмом) и продаја производа (Воšković, 2012). Развој руралног туризма утиче на пољопривредна газдинства и локалну заједницу, просперитет неразвијених простора, запошљавање чланова домаћинства, пласман производа домаће радности, очување обичаја и старих заната (Тодоровић & Штетих, 2009).

Анкетно истраживање које је урадила Татјана Илић у селима општине Косјерић показује да се 90% домаћина ангажованих у сеоском туризму сложило у томе да је мали подстицај за бављење сеоским туризмом, а осталих 10% домаћина сматра да нису подстакнути од стране локалних органа власти да се баве сеоским туризмом. Домаћини углавном сами финансирају уређење кућа и дворишта. Једини начин за подстицај за бављење сеоским туризмом је признање занимања онима који се стално баве овом делатношћу. У истом анкетном истраживању учествовали су и туристи, од којих је 40% долазило и претходних година, док је већина туриста први пут у неком од села општине Косјерић. Највећи број туриста (54%) долази због пасивног одмора, уживања у природном амбијенту, чистом ваздуху, пријатној клими, необавезним и занимљивим разговорима са својим домаћинима. Има и оних који у село долазе због активног одмора, пешачења у природи, рада на њиви и слично. За мањи број туриста мотив доласка је упознавање људи, њихове културе, традиције и обичаја. Највећи број туриста се изјаснио да је село у коме бораве добро испунило њихова очекивања (Илић, 2007).

Туризам у селима општине Косјерић је допунска делатност становништва, комплементарна пољопривреди. Приходи од сеоског туризма задовољавају

егзистенцијалне потребе малог броја домаћинстава. Становништво углавном није стимулисано за бављење туризмом, иако домаћин не плаћа никакве порезе на приход од сеоског туризма. Локална самоуправа се труди да побољша инфраструктуру села, а туристичка организација има пропагандне активности у вези са развојем туризма (од ТВ емисија до учешћа на сајмовима, штампања пропагандног материјала). Само 1–3% домаћинстава користи могућности да кредитима и подстицајним средствима побољшају услове за боравак гостију и подигне услуге у сеоском туризму на виши ниво.

Године 2009. остварен приход од сеоског туризма у једанаест домаћинстава износио је 939.030 динара. Податак се односи на непосредни приход домаћина, а за госте који су дошли посредством Туристичке организације општине Косјерић. Економски ефекти су реално већи, јер домаћини остварују приход од продаје домаћих производа, а такође и остали даваоци услуга (мултипликативни ефекат). Домаћинство које је остварило најмање приходе имало је 13.200 динара, 3 госта и 11 ноћења, домаћинство са највећим приходима у сеоском туризму општине Косјерић 383.330 динара (48 гостију и 269 ноћења). Цене варирају од 400 динара за ноћење до 2.500 за пун пансион (подаци из ТО Косјерић).

Економским ефектима сеоског туризма доприноси едукација сеоских домаћина. Потребно је, кроз стручну обраду домаћих и страних позитивних искустава у бављењу туризмом на селу, указати сеоским домаћинима на економску оправданост ове делатности. Последњих година чине се напори како би се повратио некадашњи углед туризма у селима општине Косјерић. Врши се едукацији домаћина у циљу повећања квалитета услуга које пружају, одржавањем семинара и састанака. Године 2010. је у организацији ФАО (Организација Уједињених нација за храну и пољопривреду) одржано неколико радионица. У плану је ревитализација старих заната за потребе туризма. Домаћинство Луковић у Гостољубљу једно је од огледних примера како сеоски туризам треба да се развија. Улагања у сеоски туризам општине Косјерић 2011. године износила су око 1.600.000 динара у донацијама. Улагања из буџета су око 300.000 динара. Без обзира на мала улагања из Општине, промоција је била велика, захваљујући Туристичкој организацији општине Косјерић (подаци добијени у ТО Косјерић).

Пружање угоститељских туристичких услуга у сеоским домаћинствима општине Горњи Милановац је допунска делатност. Неке сеоске куће су преуређене, а граде се и нове за смештај посетилаца. Примери позитивне

праксе су домаћинства М. Матића из Трудеља, В. Марића из Бруснице и С. Јевтовића из Леушића, која поседују од 20 до 30 лежаја. Ова домаћинства примају госте током читаве године, а имају регистровано више од хиљаду ноћења. Министарство пољопривреде, трговине, шумарства и водопривреде сваке године расписује конкурс за доделу подстицајних средстава за подршку развоју села кроз инвестирање у проширење и унапређење економских активности сеоског становништва, при чему су само три домаћинства из општине Горњи Милановац добила средства за улагања у сеоски туризам. У општини Горњи Милановац није одржана ниједна званична едукација заинтересованим сеоским домаћинствима о начину прихватања и угошћавања посетилаца. Обучавања и предавања на тему Развој сеоског туризма Србије вршила је Златана Петровић, прва директорка Туристичке организације Горњи Милановац, која добро познаје ову област из праксе. Мали број домаћинстава у општини Косјерић се бави старим занатима. Донекле је очувано ћилимарство, плетење и вежење. Постоји план да се у селу Скакавци направи етно-радионица где би се чували стари занати, а туристи би могли да учествују у изради предмета старих заната (Илић, 2007).

Привредни значај сеоског туризма у општини Горњи Милановац потврђује податак да је у 2009. години остварен приход од 230.000 евра. Цене су од 500 динара за ноћење до 3.500 динара, колико је полупансион у домаћинству Рајски конаци у Леушићима. Устаљене су посете туриста из Норвешке и Италије. Општина Горњи Милановац је једна од пет општина у централној Србији у којој ће се развој сеоског туризма суфинансирати средствима пројекта „Одрживи туризам у функцији руралног развоја”, који финансира Влада Краљевине Шпаније, а реализују агенције Уједињених нација у партнерству са Министарством економије и регионалног развоја, Министарством пољопривреде, шумарства, водопривреде и трговине и Туристичком организацијом Србије. Због тога је у селима Рудничко-таковског краја све већа заинтересованост домаћинстава за сеоски туризам, поготово оних са млађим становништвом (www.merr.gov.rs/sr/javni-pozivi, Ševarlić & Petrović, 2010).

Сеоски туризам у општинама Косјерић и Горњи Милановац може се унапредити активирањем локалног предузетништва као инвентивног напретка, увођењем нових идеја, производа и услуга. У том контексту, требало би идентификовати кључне секторе развоја, интензитет њихове повезаности са традиционалним делатностима и њиховом ревитализацијом. Концепт локалног предузетништва у чијем је средишту рурални туризам, могао би се заснивати на борби против стихијских

предузетничких програма, независно од стратешких одредница, изради каталога развојних пројеката са пројектима за улагање, предлозима за унапређење предузетништва на локалном нивоу, кроз активности државе и локалне заједнице (Jakovljević, 2011).

SWOT анализа сеоског туризма

Предуслов за правилан избор стратегије развоја сеоског туризма је анализа тренутне ситуације, што подразумева сагледавање спољашњих и унутрашњих чинилаца, како би се нашао најбољи начин за остваривање циљева. SWOT анализа је један од инструмената који служи за креирање стратегије. Она је квалитативна аналитичка метода која кроз четири чиниоца приказује снаге, слабости, могућности и претње за развој сеоског туризма. Прилике на туристичком тржишту се мењају, тако да у контексту времена, снаге и слабости представљају садашњост утемељену на прошлости, док су могућности и претње будућност утемељена на прошлости и садашњости (www.tutor2u.net/bussinesstrategy).

Табела 5. SWOT анализа сеоског туризма у општини Косјерић

Снаге	Слабости
<ul style="list-style-type: none"> - природне туристичке вредности - антропогене туристичке вредности - гостопримљивост домаћина - традиција у бављењу сеоским туризмом - могућност производње органске хране - богатство шумских плодова и лековитог биља - манифестација „Чобански дани” - могућност повезивања планинског и сеоског туризма (близина Дивчибара) - ангажованост општинске туристичке организације у промоцији сеоског туризма 	<ul style="list-style-type: none"> - депопулација и неадекватна старосна структура становништва - релативно мали број смештајних јединица - недовољна искоришћеност капацитета - непостојање стандарда квалитета - загађеност животне средине у Косјерићу - проблем водоснабдевања у насељу Варда - недостатак едукације у сеоском туризму - недостатак финансијских средстава
<p style="text-align: center;">Могућности</p> <ul style="list-style-type: none"> - регионално придруживање - иницијативе за израду сувенира, активирање старих заната и домаће радиности - реализација мастер плана и пројекта о одрживости сеоског туризма 	<p style="text-align: center;">Претње</p> <ul style="list-style-type: none"> - конкуренција у окружењу (Ваљево, Горњи Милановац) - миграција сеоског становништва - незадовољавајућа инфраструктура - нестабилно политичко окружење - честе промене извршне власти - економска криза - недовољна заинтересованост локалних и страних инвеститора за улагања у развој сеоског туризма

У циљу коњуктурних и компаративних истраживања, урађена је SWOT анализа сеоског туризма и у општини Горњи Милановац. Позитивно се на развој сеоског туризма одражава Анализа буџетске подршке развоју сеоског туризма у Србији и диверсификација економских активности на селу за период 2006–2008. година, по којој општина Горњи Милановац заузима лидерску позицију, са 44,1% финансијских средстава за подстицај инвеститора у сеоски туризам (Ševarlić & Petrović, 2010).

Табела 6. SWOT анализа сеоског туризма у општини Горњи Милановац

Снаге	Слабости
<ul style="list-style-type: none"> - повољан географски положај - природне туристичке вредности - антропогене туристичке вредности - разноликост и очуваност пејзажа - гостопримљивост домаћина - манифестација „Дани шљиве” у Коштунићима - могућност повезивања планинског и сеоског туризма (Рудник) - ангажованост општинске туристичке организације у промоцији сеоског туризма - знатан број смештајних капацитета <ul style="list-style-type: none"> - реализовани и планирани инфраструктурни радови - признања Туристичке организације Србије за резултате у сеоском туризму 	<ul style="list-style-type: none"> - депопулација и старење сеоског становништва - мали број савремено организованих (комерцијалних) домаћинстава - непостојање стандарда квалитета понуде - загађеност животне средине (индустрија у Горњем Милановцу, присуство арсена у води за пиће на Руднику) - незнатна улагања у сеоски туризам - недостатак перманентне едукације <ul style="list-style-type: none"> - недостатак стратегије већег укључивања сеоских домаћинстава у развој сеоског туризма - велики број непријављених гостију у приватном сектору - нерегулисање имовинско-правних односа у Коштунићима
<p style="text-align: center;">Могућности</p> <ul style="list-style-type: none"> - развој сеоског туризма као шанса Србије и тренд на глобалном нивоу - развој пољопривреде - повезивање са другим субјектима у циљу интегрисаније понуде - доступност европских фондова и искустава - регионално придруживање - пораст интересовања за упознавање села - иницијативе за израду сувенира, активирање старих заната и домаће радиности - реализација мастер плана и пројекта о одрживости сеоског туризма 	<p style="text-align: center;">Претње</p> <ul style="list-style-type: none"> - конкуренција у окружењу (Ваљево, Косјерић) - буџетско фаворизовање једног вида туризма 2009. године (планински туризам на Старој планини) - нестабилно политичко окружење - економска криза - честе промене извршне власти

Урађене SWOT анализе показују да постоје сличности и разлике у снагама, слабостима, могућностима и претњама у развоју сеоског туризма у општинама Косјерић и Горњи Милановац. Сличности су бројније и прате опште услове развоја сеоског туризма у Србији, али су досадашњи начини супротстављања слабостима и претњама у сеоском туризму успешнији у општини Горњи Милановац.

Предлог стратегија и прогнозе развоја сеоског туризма

Постоје разлози за и против промовисања туризма као алата руралног развоја. На једној страни туризам је генератор који омогућава запослење генерацијама домаћина, а на другој омогућава сезонско запослење. Аргумент да туризам генерише нове тражње у локалној привреди оспорава тврдња да дислоцира постојеће тражње (Fleischer & Felsenstein, 2000).

Рурални развој, као део регионалне политике, утиче на реструктурирање пољопривреде и треба да има задатак да усмери и стратешки искористи потенцијале туристички атрактивних сеоских средина, у која се убрајају и села у општинама Косјерић и Горњи Милановац (Мухи, 2010).

Као једно од могућих стратешких решења сеоског туризма је развојни модел IQM – Integrated Quality Management, европски модел управљања интегрисаним квалитетом руралних туристичких дестинација, утемељен на искуствима 15 успешних туристичких дестинација у Европи. У кључне факторе успеха сеоског туризма убрајају се:

- мултидисциплинаран приступ (економска, еколошка и социокултурна анализа);
- константна консултација са стејкхолдерсима – приватна и јавна предузећа, сеоска домаћинства, туристичке организације, систем заштите природе, културне делатности;
- отвореност стратегије за развој (организовање јавних расправа, ангажовање медија, комуникација носилаца стратешког развоја и локалне заједнице);
- доношење стратегије не завршава се њеном израдом – дугорочни пројекат треба да буде флексибилан и спреман на адаптације (Крајновић, Ћићин-Šаин & Predovan, 2011).

Законом о туризму (2009) дефинисана су планска документа, у која се убрајају Стратегија развоја туризма, стратегијски мастер планови, стратегијски маркетинг план, програм развоја туристичких производа,

програм развоја туризма и програм промотивних активности. Сеоски туризам је издвојен као приоритетни туристички производ.

У Просторном плану јединице локалне самоуправе Косјерић који је обрадио Архитектонски факултет Универзитета у Београду 2011. године издвојена је примарна туристичка зона Т2 која обухвата села Мионица, Скакавци, Росићи и Стојићи. Сеоски туризам је анализиран у Стратегији развоја општине Косјерић коју је обрадио Институт за просторно планирање Географског факултета Универзитета у Београду 2003. године. Мастер планом одрживог развоја руралног туризма Србије обухваћен је регион Централне Србије са пет циљних општина: Ваљево, Љиг, Мионица, Косјерић, Горњи Милановац.

У Стратегији економског развоја општине Косјерић за период од 2010. до 2014. године, као један од посебних циљева издваја се развој руралног туризма. Према степену развијености руралног туризма доминира предео Скакавци-Мионица-Росићи, које се граничи са регионом Дивчибара, те се истиче неопходност обједињавања туристичке понуде и допуна садржаја сеоског туризма. Наводе се планирана инфраструктурна улагања, изградња бање у насељу Скакавци, урбанистичко уређење дела подручја на Дивчибарама које припада општини Косјерић, уређење платоа Град у Сечој Реци на коме се одвија манифестација Чобански дани (изградња пута, објекта водоснабдевања и етно насеља), а као подршка овој манифестацији, очекиван је почетак имплементације пројекта „Развој регионално одрживог руралног туризма” за који је општина Косјерић аплицирала заједно са општином Илијаш из Кантона Сарајево у оквиру позива за ИПА фондове. Стратегија даје и предлоге садржаја који би могли да употпуне туристичку понуду: ревитализација школе у Ражани за потребе организације школског туризма (рекреативне наставе и сл.), организација манифестације Традиционално српско венчање у Котлини у селу Скакавци итд. Такође, указује се на идеју о Косјерићу као едукативно-промотивног центра сеоског туризма Србије. Стратегији недостају индикатори који би омогућили праћење извршења набројаних активности.

У прогнози развоја сеоског туризма у општини Горњи Милановац треба уважити повећање и број чланова домаћинстава који су ангажовани у пружању услуга туристима. У Програму развоја општине Горњи Милановац за период 2009–2013. године⁴ наводи се да је релативно добро

---

⁴ Ова стратегија је објављена у Службеном гласнику општине и нема уобичајену форму локалних развојних стратегија (недостају јој битни елементи – одговорности, план имплементације, буџет и индикатори).

развијен туризам највећа перспектива сеоских средина. С тим у вези предлаже се да општина настави да инвестира у инфраструктуру, путеве, као и да јача културно-уметничку понуду новим садржајима. Један од четири потенцијала развоја је и сеоски туризам. Као општи циљ у делу везаном за пољопривреду наводи се значај економски јаким и равномерно развијених сеоских подручја у којима становници својим радом доприносе развоју заједнице и активно учествују у очувању животне средине. У посебним циљевима наведено је да се у програму економског развоја села планира суфинансирање микро-пројеката из области развоја сеоског туризма.

Закључак

У вредновању фактора осцилација туризма треба истаћи да се само интегралним и комплексним приступом субјективних и објективних чинилаца сеоског туризма могу постићи бољи резултати, без издвајања и давања приоритета појединим факторима. У факторе осцилација сеоског туризма у општинама Косјерић и Горњи Милановац убрајају се политичко-економска ситуација, миграције из села у градове, смањење природног прираштаја, ентузијазам ангажованих у сеоском туризму, личне иницијативе и залагања. Као посебни фактори осцилација сеоског туризма издвајају се: проблеми водоснабдевања у селу Варда у општини Косјерић, пад интересовања сеоских домаћинстава за бављење туризмом, сарадња и активности Туристичке организације Србије. Када је у питању сеоски туризам може се говорити о сезонским (краткорочним) осцилацијама, јер се боравак туриста у сеоским срединама углавном везује за летње, пролећне и јесење месеце, са нагласком на јун, јул и август. Осцилације сеоског туризма у општини Косјерић су неправилног карактера, када је реч о појединим годинама, али је позитивно повећање броја туриста у последње три године. О осцилацијама сеоског туризма у општини Горњи Милановац тешко је говорити, јер не постоје евидентирани статистички подаци који показују број туриста и ноћења пре 2008. године. Уколико се узме у обзир перманентно повећање броја домаћинстава у сеоском туризму, може се констатовати да постоје само сезонске осцилације и да је сеоски туризам у општини Горњи Милановац у фази привредне експанзије. Иако је сеоски туризам у општини Косјерић традиционална делатност, издвајају се фазе привредног полета и кризе, а тренутно је актуелна је фаза полета. Узимањем у обзир нумеричких мерења, као основе прогноза, уз претпоставку да ће неки од елемената из прошлости бити образац за

будућност (екстраполативна метода или метода временских серија) може се констатовати да ће сеоски туризам у општинама Косјерић и Горњи Милановац пратити глобалне трендове на туристичком тржишту и развијати се у складу са до сада реализованим активностима, али још више ће на њега утицати реализација планираних акција.

Рад представља истраживање у оквиру пројекта број 176008 „Развојни програми ревитализације села Србије”, који финансира Министарства просвете и науке Републике Србије.

Литература

- Bakić, O. (2010). *Marketing u turizmu*. Univerzitet Singidunum
- Bošković, T. (2012). Ekonomski efekti razvoja turizma u ruralnim područjima Srbije. *Škola biznisa*, broj 2, str. 29-34.
- Grbac, B. и Meler, M. (2007). *Prikupljanje i uporaba tržišnih informacija – kako prepoznati mogućnosti na tržištu?* Zagreb: Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva
- Илић, Т. (2007). Да ли је сеоски туризам будућност општине Косјерић? *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић”*, број 57, стр. 233-242.
- Jakovljević, S. (2011). Lokalno preduzetništvo i ruralni turizam. *Ekonomski vidici*, vol. 16, broj 2, str. 391-403.
- Јовичић, Д. и Илић, Т. (2010). Индикатори одрживог развоја. *Гласник Српског географског друштва*, 90 (1), стр. 277-291.
- Krajnović, A., Čičin-Šain, D., Predovan, M. (2011). Strateško upravljanje razvojem ruralnog turizma – problemi i smjernice. *Oeconomica Jadertina*, Vol. 1, str. 30-45.
- Makridakis, Spyros, Steven C. Wheelwright, and Rob J. Hyndman (1998). *Forecasting: Methods and Applications*, Third edition. John Wiley and Sons
- Милинчић, М. (2004). Неке насеобинско-популационе карактеристике општине Горњи Милановац. *Зборник радова Географског факултета*, свеска 52, стр. 20-42.
- Министарство економије и регионалног развоја (2009). Закон о туризму (Службени гласник РС, број 36/2009). Београд: Службени гласник
- Мухи, Б. (2010). Рурални туризам као фактор ревитализације села у Војводини – изазови и правци развоја. *Економика пољопривреде*, 57 (3), стр. 475-485.
- Nacionalna turistička razvojna korporacija. (2011). *Studija opravdanosti proglašenja turističkog prostora „Divčibare”*. Beograd: Nacionalna turistička razvojna korporacija
- Oppermann, M. (1996). Rural tourism in Southern Germany. *Annals of Tourism Research*, 23 (1), pp. 86-102

Прогнозе развоја сеоског туризма у општинама Косјерић и Горњи Милановац

- Станковић, С. и Ћирковић, С. (2004). Стратегија развоја туризма. У Тошић, Д., Манојловић, П. (ур.), *Стратегија развоја општине Косјерић*. Београд: Скупштина општине Косјерић, Географски факултет Универзитета у Београду – Институт за просторно планирање, стр. 177-191.
- Тодоровић, А. (2007). Туристички потенцијал рудничког краја. *Зборник радова Географског института „Јован Цвијић”*, број 57, стр. 213-222.
- Тодоровић, М. и Бјељац, Ж. (2007). Основе развоја руралног туризма у Србији. *Гласник Српског географског друштва*, 87(1), стр. 135-148.
- Тодоровић, М. и Шгетић, С. (2009). *Рурални туризам*. Универзитет у Београду, Географски факултет
- Туристичка организација Косјерића, 2011. година
- Туристичка организација општине Горњи Милановац, 2011. година
- Fleischer, A. and Felsenstein, D. (2000). Support for Rural Tourism. Does it Make a Difference? *Annals of Tourism Research*, Vol. 27, No. 4, pp. 1007-1024.
- Cawley, M. and Marsat, J. and Gillmor, D. (2007). Promoting Integrated Rural Tourism: Comparative Perspectives on Institutional Networking in France and Ireland. *Tourism Geographies*, Vol. 9, No. 4, pp. 405–420.
- Clarke, J. and Denman, H. (2001). Rural tourism in Roznava Okres: a Slovak case study. *Tourism Management*, No 22, pp. 193–202
- Черовић, С. (2004). *Истраживање туристичког тржишта*. Нови Сад: Департман за географију, туризам и хотелијерство, Природно-математички факултет, Универзитет у Новом Саду
- Ћулић, Л. (2002). Turistički proizvod Koštunića primer novog modela razvoja seoskog turizma u Srbiji. *Turizam*, 6, str. 126-128.
- Švarlić, M. i Petrović, Z. (2010). Privredni značaj, turistički imidž i održivi razvoj seoskog turizma u Rudničko-takovskom kraju. U *Tematski zbornik radova Unapređenje turizma kao faktor razvoja privrede Republike Srbije*. Београд: Институт за међународну политику и привреду
- www.merr.gov.rs/sr/javni-pozivi, 12.12.2011.
- www.kosjeric.rs/dokumenta/pdf/ler/plan_lokalnogekonomskograzvoja
- www.kosjeric.rs/index, 2.10.2012.
- www.tutor2u.net/bussinesstrategy, 9.10.2012.